

TOPONÍMIA URBANA IL·LICITANA EN LA SARSUELA “UNA SUBLEVACIÓ EN JAUJA” (1896)

Joan CASTAÑO
Gabriel SANSANO
Universitat d'Alacant

La producció literària il·licitana més destacable de l'època de la Restauració és, sens dubte, un conjunt de sainets o joguets còmics de tipus costumista que, seguint la tradició valenciana, van ser creats i representats a nivell local. Aquest subgènere literari utilitza, per aconseguir una fàcil i completa connexió entre la pròpia obra escenificada i el públic a qui va dirigida, una sèrie de recursos que es repeteixen en totes les peces estudiades. Aquests recursos són, fonamentalment, mostrar situacions esdevingudes en la ciutat, esmentar fets comunitaris i, sobretot, utilitzar topònims i antropònims força coneguts pels espectadors i identificables a primera vista per aquests. És per això que aquestes obretes menors són una font d'interés particular per a conèixer alguns aspectes de l'onomàstica local de l'últim terç del segle XIX.

Entre tots els sainets que hem pogut localitzar¹, ens centrarem en un cas una mica

- 1 Mitjançant una beca d'investigació de l'Institut de Cultura “Juan Gil-Albert” de la Diputació d'Alacant, al llarg del curs 1990-91 vam realitzar un treball titulat “El teatre valencià a Elx durant el segle XIX: estudi, transcripció i proposta d'edició de set sainets il·licitans” [inèdit]. En aquest treball editem i analitzem les obres següents: *Pepeta l'espardenyera o la sal de les tancaores* (1874) i *Buscar la parpalla* (1879), de Lluís G. Llorente de las Casas; *Un dilluns en casa d'un mestre* (1887), de Josep Rico Gomis; *T'io, jo vull ser gos* (1887), de Josep Pérez Sánchez; *Carabasses de Matola o el tonto de Micalet* (1890), de Jeroni Hernández Anton; *El Tenorio de Alsavares* (1891), de Vicent Alarcon Macià; i la sarsuela *Una sublevació en jauja o un casament per raó d'estat en la terra de les palmeres* (1896), d'Arseni Serrano Ramírez i Antoni Sansano Fenoll.

singular. Es tracta de l'obra titulada *Una sublevació en Jauja o un casament per raó d'estat en la terra de les palmeres*². Aquesta peça és una sarsuela —gènere cap al qual derivaren una part dels sainets— i, presenta una major extensió: concretament, consta de tres actes enfront de l'acte únic que solen posseir els joguets còmics. També destaca per ser l'única obra de les que hem pogut analitzar que té un sentit polític, mentre la resta presenta un caràcter exclusivament còmic i sense crítiques de cap tipus o, almenys, tan lleugeres que pràcticament passen inadvertides.

L'obra, tot i que sí va ser assajada, no arribà a estrenar-se mai degut a la ferma oposició d'un determinat cacic polític provincial, que encara no hem pogut identificar i que respon a les inicials "D.J.G.y A.", segons una nota inicial del manuscrit conservat.

Una sublevació en Jauja... ens mostra la sublevació dels carrers, places i passeigs de la ciutat d'Elx de finals del segle XIX contra el Consell de la vila, davant de l'abandonament a què estan sotmesos per les autoritats municipals. Aquests espais urbans —representats per personatges caracteritzats convenientment—, atés el servilisme i la inoperància d'aquestes autoritats, decideixen que l'única solució viable per a augmentar la prosperitat dels il·licitans i poder efectuar les millores urbanes indispensables, és el casament de la indústria incipient amb el comerç —amb la benedicció de la vella agricultura—, és a dir, la unió de les forces econòmiques i socials d'Elx, sense cap intervenció política.

Com hem vist, els principals carrers i places dels tres barris en què es dividia la ciutat en l'època, la Vila, el Raval i el Pla, intervenen en la representació. Una identificació dels seus topònims, classificats segons els esmentats barris, amb unes mínimes notes explicatives de l'origen o significat d'aquests apel·latius és allò que presentem a continuació.

I.- La vila³

1.1.- Parròquia de Santa Maria

- 2 L'obra, escrita l'any 1896, no arribà a ser estrenada ni publicada. Tanmateix, a l'Arxiu Municipal d'Elx se'n conserva una còpia manuscrita dins de la col·lecció de l'erudit historiador elxà Pere Ibarra i Ruiz: *Varios*, vol. 4, núm. 31. Malauradament, no s'hi ha conservat la música.
- 3 En el cas de la Vila, subdividirem la zona segons les dues parròquies que abasta, Santa Maria i Sant Salvador. Hem d'indicar que alguns topònims d'aquestes dues parròquies ja van ser tractats per nosaltres: Cf. J.CASTAÑO, "Alguns topònims il·licitans en documentació del segle XVIII", *X Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica (1r. d'Onomàstica valenciana)*. València, 29 i 30 de març de 1985, València, 1986, pp. 83-90; i "Toponímia i antroponímia il·licitana en 'El rosari de l'aurora', un conte de Pere Ibarra i Ruiz", *Actes del Catorzè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica (Segon d'Onomàstica valenciana)*. Alacant, 13-15 d'abril de 1989, Alacant, 1991, pp. 299-303. També pot resultar d'utilitat la consulta del capítol dedicat als carrers d'Elx en l'obra d'A. Ramos Folqués *Història de*

Carrer Ample⁴: Carrer que uneix la Corredora amb la plaça de la Mercè, que veurem més endavant. Es tracta d'una antiga riera per on baixaven les aigües pluvials de la part nord de la ciutat.

Carrer Major de la Vila: Carrer que unia el palau dels Altamira o Alcàsser de la Senyoria d'Elx amb la torre del Consell de la vila. En aquest lloc, a banda de les cases d'alguns nobles locals, es trobava l'hospital medieval il·licità i l'ermita de Sant Sebastià, oratori on es venerava la imatge de la patrona de la població.

Corredora: Part sud de les antigues muralles il·licitanes, on en època medieval tenien lloc les carreres de cavalls de la noblesa local. Va ser convertit en carrer al segle XVI. En aquesta via, que unia la torre del Consell amb l'eixida de la població cap a Alacant, es construïren importants edificis com el convent de l'Encarnació —de religioses de l'orde de santa Clara— i l'hospital de caritat que hi va ser traslladat des del carrer Major en el segle XVI.

Passeig de Bru: L'antic passeig de les eres de santa Llúcia^{*} prengué en l'any 1896 el nom de passeig de Bru, en reconeixement a la tasca desenvolupada per l'alcalde il·licità Josep Bru i Piqueres.

Passeig de l'Estació: Passeig que, des de l'arribada del ferrocarril a Elx en l'any 1884, unia l'estació del tren il·licitana amb la població. El vial va ser construït en l'antic portell de Granyana^{*} i en l'any 1902 es va reformar amb la construcció d'un passeig-saló elevat al qual s'accedia mitjançant unes grans escalinates.

Plaça de la Fruita: En el segle XIX es va ordenar a Elx la situació dels llocs de venda del mercat setmanal. Segons els tipus de mercaderia, es distribuïen aquests llocs en diferents places de la ciutat. En l'antiga plaça de Dalt o plaça Vella, existent en la part nord de la torre del Consell, es va instal·lar la venda de fruita i hortalisses.

Plaça de la Mercè: Plaça existent davant del convent de Santa Llúcia, de l'orde dels mercedaris, construït al segle XIII junt a la porta del llevant de la muralla il·licitana. Aquesta plaça va ser delimitada sobre un antic hort del monestir i en ella es va instal·lar la primera font pública d'aigua dolça construïda a Elx en l'any 1789. En el segle XIX aquest lloc va prendre certa rellevància i en ell se celebraren diversos actes comunitaris importants, com, per exemple, les proclamacions solemnes de les diferents constitucions polítiques.

Plaça de Santa Maria: Petita plaça existent davant de la porta major de l'església de Santa Maria, oberta al ponent del temple. Aquesta porta, ornamentada per l'escultor Nicolàs de Bussy, es va concloure en l'any 1686.

Elche, Elx, Tall. Lepanto, 1970 (N'hi ha una segona edició augmentada feta a Elx per Ed. Picher, 1987) i el llibre de V. Gozávez Pérez *La ciudad de Elche*, València, Dep. de Geografia de la Universitat de València, 1976.

4 Assenyalarem amb un asterisc els topònims dels carrers que s'han conservat oficialment fins l'actualitat o que han estat recuperats en els canvis de noms aprovats per l'ajuntament d'Elx entre els anys 1979 i 1984.

1.2.- Parròquia del Salvador

Carrer del Carme (o de la Maredeu del Carme)*: Carrer que uneix la petita plaça de les Barques* —on en es trobava el bordell medieval de la vila— amb la plaça de Baix*, presidida per la torre del Consell.

Filet de fora*: Eixida de la ciutat cap al sud, junt a l'antiga almòrida o barri jueu. Per aquest lloc passa un ramal de la sèquia major, principal element del sistema de regadiu il·licità. El cabdal d'aquesta sèquia es troba dividit —per a la seua subhasta i aprofitament— en fils d'aigua. Un d'aquests fils és el que dona nom a aquest carrer. Existeix un altre carrer, paral·lel a aquest, anomenat Filet de dins*, per transcórrer-hi un altre fil d'aigua de la sèquia, però per dins del barri del Raval.

Carrer del Salvador*: Carrer que pren el nom de l'església del Salvador existent en el barri construït a la part sud de la vila murada poc temps després de la conquesta.

Carrer de Sant Jordi*: Carrer existent en l'antiga pobla de sant Jordi, primitiu raval cristià edificat a Elx per les tropes castellanes que entraren en la població el 1243, data de les capitulacions d'Alcaraz, on es delimitaren les fronteres entre Castella i el regne musulmà de Múrcia.

Carrer dels Solars*: Carrer que va des de l'església del Salvador fins el carrer de l'Àngel, aquest últim, frontera entre els barris cristians i el Raval musulmà. El seu nom prové dels nombrosos solars preparats per a la construcció d'habitatges que foren ofertats pel Consell municipal els segles XV i XVI perquè s'ampliara el barri del Salvador.

Plaça de Campello: La plaça de les monges, creada damunt del solar que quedà en enderrocar en l'any 1891 l'antic convent de l'Encarnació, passà a denominar-se oficialment plaça del doctor Campello per acord municipal. Aquest personatge Manuel Campello Anton va ser un erudit metge il·licità. Aquesta plaça, acondicionada posteriorment com a jardí, passà a anomenar-se la Glorieta del doctor Campello i, actualment, la Glorieta*.

Plaça de les Carretes: Aquesta plaça, existent en un eixamplament de la unió dels carrer Àngel i el Filet de fora, era el lloc on paraven els carros dels llauradors que portaven els productes agrícoles per a la seua comercialització a Elx. En el recent canvi de denominacions oficials dels carrers il·licitans, ha passat a ser la replaceta dels Pontons, topònim popular que fa referència al malnom d'una família il·licitana que tenia el seu negoci en aquesta plaça⁵.

Plaça Major: Encara que en l'època medieval, la plaça Major d'Elx era la que actualment coneixem com plaça de la Fruita, la construcció d'edificis 'baix' de les muralles, donà lloc a la plaça creada al sud de la torre del Consell. Aquesta plaça

5 Vid. J. CASTAÑO, "Una classificació dels malnoms il·licitans", *La Rella*, Baix Vinalopó, 2 (1984), pp. 47-60. També, del mateix autor, "Un repertori de malnoms il·licitans del segle XIX", *Actes del Catorzè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica (Segon d'Onomàstica valenciana)*. Alacant, 13-15 d'abril de 1989, Alacant 1991, pp. 164-173.

també tingué els topònims de plaça de Baix° —en contraposició a la plaça de Dalt [de les muralles]— o plaça Nova.

II.- El Raval

Carrer Sant Joan°: Carrer del Raval o antiga moreria. Pren el seu nom de l'església de Sant Joan Baptista d'aquest barri. Aquesta església, construïda sobre la mesquita musulmana, va ser consagrada al culte cristià després del bateig forçat dels musulmans del barri, en l'any 1523. El carrer de sant Joan uneix el temple esmentat amb l'antiga Llonja o ajuntament del Raval.

Plaça del Raval°: Plaça existent davant de l'antic ajuntament de la moreria.

III.- El Pla

Carrer Major del Pla°: La construcció en el segle XVIII d'un pont sobre la rambla del riu Vinalopó, va afavorir el creixement de l'anomenat barri del Pla, edificat al voltant de dos edificis alçats a l'exida de la població cap a Oriola: el convent franciscà de sant Josep i el quarter militar de Cavalleria. El principal dels carrers d'aquest barri, passà a anomenar-se carrer Major del Pla, per a distingir-lo del carrer Major de la vila i, també, del carrer Major del Raval.

Carrer de Santa Anna°: Carrer que, des del pont Vell o de la Mare de Déu, arriba junt al convent franciscà de sant Josep.

Passeig de Cortés: El passeig existent davant del quarter de Cavalleria, que era anomenat popularment de les Eres, passà a dir-se de Cortés en l'any 1878. El motiu va ser l'ordenació urbana d'aquest lloc projectada per l'alcalde Juan Martín Cortés Agramunt, conegut popularment pel seu malnom, 'el tio Cap de carabassa'.

Passeig de Sant Josep: El passeig del Xilindró també era conegut com passeig de sant Josep per estar situat davant de les portes de l'antic convent franciscà d'igual advocació. En aquest passeig s'alçaven les capelletes o estacions d'un *Via Crucis* molt visitat pels il·licitans durant la Setmana Santa.

* * *

Els topònims utilitzats en *Una sublevació en Jauja...* són, com veiem, perfectament identificables i la gran majoria d'ells encara es conserven o han estat recuperats recentment, perquè eren utilitzats popularment. D'altra banda, a més de la classificació per barris de la ciutat, també podríem agrupar-los en diversos grups segons el tipus d'apel·latiu:

a) Els que fan referència a la morfologia o a la seua importància urbanística o social (carrer Ample, carrer Major de la Vila, plaça Major, carrer Major del Pla);

b) els que fan referència a la seua utilització social (Corredora, plaça de la Fruita, plaça de les Carretes);

c) els que fan referència al propi barri o zona urbana on es troben (plaça del Raval, carrer de Sant Jordi);

d) els que prenen el nom d'alguna construcció religiosa existent en ells o prop d'ells

(plaça de la Mercè, plaça de Santa Maria, carrer del Salvador, carrer de Sant Joan, passeig de Sant Josep);

e) els que prenen el nom d'alguna construcció civil destacada (passeig de l'Estació);

f) els que fan referència a algun altre element urbà existent en ells (Filet de fora, carrer dels Solars);

g) per últim, els que tenen nom propi, bé siga de tipus religiós (carrer del Carne, carrer de Santa Anna), o, bé, d'algun personatge local rellevant (passeig de Bru, passeig de Cortés, plaça de Campello).

Hem de concloure fent notar la importància que la literatura de tipus costumista té per a la identificació de topònims i antropònims tradicionals, dels quals, moltes vegades, ja no ens en queda cap rastre fora d'aquestes obres. Un buidat exhaustiu d'aquesta font d'informació que, a més, ens resulta relativament pròxima cronològicament parlant, permetrà conèixer el significat i evolució d'una part certament interessant de la nostra onomàstica.